

Међународни тематски зборник

**ПРВИ БАЛКАНСКИ РАТ
1912/1913. ГОДИНЕ: ДРУШТВЕНИ
И ЦИВИЛИЗАЦИЈСКИ СМИСАО**

(ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ ОСЛОБОЂЕЊА
СТАРЕ СРБИЈЕ И МАКЕДОНИЈЕ 1912)

Књига I

Приредио
Проф. др Александар Растовић

Филозофски факултет
Ниш, 2013.

КОСОВО И МЕТОХИЈА УОЧИ БАЛКАНСКОГ РАТА (према извештајима Српског конзулата у Приштини)²

Сажетак: У раду је, углавном на основу извештаја Српског конзулата у Приштини, приказано стање на Косову и Метохији уочи Првог балканског рата, тј. зулуми над српским народом, бројна убиства, пљачке (најчешће организоване), силовања, велика неравноправност српског и албанског народа, ометање и затварање школа и сл. Указано је и на конкретне потезе Конзулата у Приштини у циљу заштите српског народа, ширењу просвете, културе и традиције, тј. очувању националног идентитета Срба на Косову и Метохији.

Кључне речи: Косово и Метохија, Срби, конзул, Конзулат у Приштини, злочини, убиства

Током српско-турског рата 1877–1878. Срби су ослободили део Косова, али су морали, по одредбама Берлинског конгреса, убрзо да се повуку. Након тога турски и албански зулум према Србима још више се појачао. За време велике Источне кризе јавио се албански национални покрет. Деловање Арбанашке лиге у Призрену, формиране 1878. године под утицајем великих сила, која је сматрала да је главни узрок албанских невоља српска национална политика, било је изразито антисрпско. У то време дошло је до још жешћег терора и прогона српског становништва. Тежак положај српског народа у Турској – правни, економски, друштвени, постао је после ратова 1876–1878. неподношљив. Турци су званично прогласили Србе за царске издајнике и за њих су почела бесудна времена. Преки војни суд, установљен на дан прогласа Србије за краљевину 6. марта 1882. године,³ погубио је за пет година преко 7000 Срба и протерао све највиђеније Србе.⁴ У Србији се, међутим, у то време мало знало о терору на Косову и Метохији.

¹ stijovic@yubc.net

² Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете и науке Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): подстицаји и искушења европске модерне* (Ев. бр. 177031).

³ Датуми у тексту наведени су по новом календару, док су по старом календару једино датуми у напоменама који на документима означавају време њиховог настанка.

⁴ Душан Т. Батаковић, *Улазак у сферу европског интересовања*. – Косово и Метохија у српској историји, Београд, 1989, 226–227.

Имајући то у виду, српска влада 1889. године отвара конзулат у Приштини, у оквиру шире дипломатске акције помоћи српском народу под Турцима, која је била један од најзначајнијих задатака српске спољне политике. Дипломатску борбу за његово отварање покренуо је тадашњи српски посланик у Цариграду Стојан Новаковић. Он је 1886. закључио привремену конзуларну конвенцију са Турском и већ 1887. године се отварају српски конзулати у Скопљу и Солуну, а 1889. године у Приштини и Битољу.

Отварање конзулата у Приштини Срби су дочекали с одушевљењем. Албанци су такође веровали да ће он имати крупну улогу у заштити српског народа, па су на њега гледали с неодобравањем. Сматрали су да је то директна провокација и надгледање албанског деловања, а приштински мутесариф и да су врата конзулата она врата кроз која ће Србија ући на Косово. Врло брзо по отварању конзулата Албанци су покушали да га запале, а првог конзула Луку Маринковића су недуго после доласка убили. Наручиоци тог убиства никада нису откривени.

Српска влада је за конзуле у Приштини постављала веома образоване и угледне људе, као што су Бранислав Нушић, Светислав Симић, Мирослав Спалајковић, Милан Ракић и др. Они су се ангажовали на очувању националне свести у српском народу и спроводили просветну и културну акцију. Захваљујући њиховим извештајима, у до тада недовољно обавештеној српској јавности, почела је да се ствара права слика о стању на Косову и Метохији. На основу њих је српска влада могла да интервенише и код великих сила и у Цариграду, како би заштитила српски народ.

Из тих извештаја су се видела бројна убиства, силовања, отмице и прогони српског живља, као и стање у косовском вилајету, српско и албанско друштво, однос власти према албанском и према српском становништву, неравноправност ова два народа.

Српски конзули су покушавали да успоставе добру сарадњу и са османским властима и са албанским старешинама како би олакшали тежак положај српског живља. Званични односи су били добри и конзули су углавном лепо примани, међутим, успех је био скроман, пошто није било воље да се проблеми решавају, а вилајетске власти нису чиниле ништа да би се поправио положај Срба. Када су и хтеле да помогну, биле су немоћне. Конзулату није било лако ни да прикупи све податке, пошто је улаз у конзулат и кретање конзула било праћено, а Срби који иду у конзулат били су контролисани и застрашени. По отварању конзулата Срби нису у њега ни долазили, већ су, тек после неког времена почели да долазе кроз суседну (српску) кућу.⁵ До краја деловања конзулата такво стање се није много поправило. Тако је учитељ из Пећи Гојко Мирковић приведен само зато што је приликом посете српског конзула Мирослава Спалајковића Пећи био у његовој пратњи. Приликом повратка кући Мирковић је убијен под неразјашњеним околностима.⁶

⁵ АС (у даљем тексту АС), Министарство иностраних дела (у даљем тексту МИД), Конзулат у Приштини (несрећена грађа), Л. Маринковић С. Грујићу, пов. бр. 7, Приштина, 8. 12. 1889.

⁶ Бранко Перуничич, *Сведочанство о Косову 1901–1913*, Београд, 1988, 253.

Убивства су се догађала готово свакодневно, веома често усред дана на јавним местима, како би се Срби додатно застрашили. Најтеже је било у Пећкој кази, одакле су се Срби највише и исељавали и где су плански убијани. Тако, нпр., из једног извештаја конзула Мирослава Спалајковића из 1905. године сазнајемо да су Албанци склопили заверу да истребљују Србе једног по једног и да се, пошто се одреди жртва, извршилац бира коцком. Он тада наводи пример када је, неколико дана пре тога, на збору Албанаца одлучено да се убије угледни трговац Димитрије Попадић Туша, а да је коцком одређено да га убије Мула Јуха. Јуха је Попадића напао пре подне, усред чаршије и, иако је овај запомагао и звао у помоћ, нико од Срба није смео да му помогне. Турци су се ругали, изазивали Србе и гледали да ли ће који помоћи Попадићу.⁷

Убице готово никад нису гоњене. Ако би неко рекао ко је извршио убиство, био је изложен таквим нападима и претњама да је морао напустити Косово и Метохију. Из једног извештаја Милана Ракића из 1911. године сазнајемо да су Анту Цемовића усред дана убили неки Руговци, по свој прилици из освете. Убице нико није гонио, али су ухапшена два Србина, која су се усудила да кажу како су убиство извршили Руговци.⁸ Касније сазнајемо да су ухапшени Срби били синови убијеног Цемовића, да се убиство догодило насред житне пијаце у Пећи, наочиглед власти,⁹ а да је жена која је видела убиство морала, због претњи, са децом да напусти Пећ.¹⁰

Неки пут су Албанци, приликом напада на српске куће, осим домаћина убијали и све присутне укућане, не правећи разлику да ли је мушко или женско. Тако је, нпр., 1912. године у селу Сврке у Пећкој кази чета Албанаца напаула кућу Стојана Радосављевића и убила њега, његову снају и њене две кћери. Потом су опљачкали све што су нашли у кући и одвели један јарам волова.¹¹

Албанска осиноност је била толика да су покушали да убију чак и митрополита Дионисија, јуна 1896. године. На бусију су, међутим, случајно налетела петорица Срба и појурила да јаве митрополиту шта се смера. Албанци су двојицу на месту убили, трећег стигли и искасапили ножевима, а преостала двојица су успела да побегну и упозоре митрополита. Војска, која је могла да затвори путеве и ухапси зликовце, није изашла из касарне правдајући се да нема наредбе, а заптија коме је један Србин јавио да су два Србина убијена, мирно је одговорио: зар само два? Изгледа да су многи знали шта се смера, јер пољаци који туда чувају сеоске утрине, њиве и винограде тога слеподнева нису дозвољавали ђацима, а ни случајним пролазницима да шетају

⁷ *Задужбине Косова: Споменници и знамења српског народа*, Призрен / Београд, 1987, 691.

⁸ Бранко Перуничкић, *Сведочанство...*, 480.

⁹ *Исто*, 482.

¹⁰ *Исто*, 483.

¹¹ *Задужбине...*, 721–722.

том стазом, иако ђаци то редовно чине.¹² Као што смо већ рекли, убијен је и први српски конзул у Приштини Лука Маринковић.

Срби су свакодневно били изложени крађама, често организованим, чиме се онемогућавао њихов опстанак. Власти на то нису реаговале. Бројни су извештаји о томе: „Прошлог месеца десет зликоваца нападо је на кућу Јанка Стошића, из Врбештице и отели му 185 оваца и 90 коза. Сумња се да су разбојници били из Кабаша, близу Призрена. Док се ово дешавало чауш сиринићски са својим заптијама био је на једној српској свадби у Беревцу, непун сат од Врбештице, не хтејући да гоне лопове.“¹³

Или: „С временом на време, кад жалбе досаде, власт пошаље против ових зликоваца по једног чауша са по неколико заптија, који на свим летњим врућинама заседну у ладовину, па се госте на рачун оних које треба да чувају од глобе. Захтеви тих потера толико су да је Андрија из Преша имао више рачуна да понуди зликовцима 9 тур. лира и уз то чарапе, шећер, дуван, каву итд. него да заптије издржава.“¹⁴

Албанци нису презали ни од напада на манастирска имања. Ракић тако 1907. године јавља: „Небројено пута имао сам част известити Вас о разним зулумима и несрећама које чине обесни Арнаути у пећкој нахији. Тим начином они су растерали и растребили сав наш живаљ, па више готово немају кога да пљачкају, окренули су своје разбојничке погледе на манастир Св. Српске Патријаршије у Пећи... Манастир има и уредну тапију да је село Љевоша са забранима манастирско имање. На први дан Божића ударе преко стотину Арнаута са секирама из Пећи, а из мале Латинске и Пуховачке на забране Љевошке и стану их немилосрдно сећи.“¹⁵ Када су, касније, старешине манастира, покушале мирно да реше спор, иако је сусрет био договорен, Албанци су пуцали на њих. Нису помогле ни касније усмене и писмене жалбе. Албанци нису признавали тапије, већ су, не чекајући да се спор реши на суду, наставили да секу манастирске забране.¹⁶

Уцене су, такође, биле редовна појава. Албанске разбојничке банде или појединци претили би неком домаћину (или целом селу) да ће убити неког члана његове породице или њега самога ако не плати одређену своту новца коју би они сами одредили. Они који нису имали новца да плате уцену морали су да напусте кућу. Тако су нпр. браћа Стојан и Симеон Шуманац из села Бостане (Гњиланска каза) морали да напусте своју кућу, јер нису могли да плате уцену Амет Мукате од 15 турских лира.¹⁷ Ако би цело село било уцење-

¹² Бранко Перуничић, *Писма српских конзула из Приштине (1890–1900)*, Београд 1985, 211–213.

¹³ Бранко Перуничић, *Сведочанство...*, 488.

¹⁴ *Исто*, 472.

¹⁵ Милан Ракић, *Конзулска писма 1905–1911*, Прир., поговор и коментаре написао Андреј Митровић, Београд 1985, 106–107.

¹⁶ *Исто*.

¹⁷ *Задужбине...*, 726.

но, а не би имало да плати глобу, банда би, као пример другима, убила неке од житеља уцењеног села. Ако би неко пријавио разбојника, или би му била најмање двоструко повећана уцена, или би био убијен он или члан његове породице. Тако је банда Рамона из села Братиловца (Гњиланска каза) убила Станка Ристића из села Мешине зато што их је два пута пријавио властима због уцене. После прве пријаве, за казну су му подигли глобу са 15 на 50 лира, а после друге су га убили.¹⁸ Иста банда је уценила и село Дреновац и, пошто им уцена није била исплаћена, за казну су убили Ристу и Величка Станковића из тог села.¹⁹ У истом извештају помињу се и бројни други злочини ове банде. Њих у злоделима нико није спречавао.

Посебан вид притиска била су отмице и силовања српских девојака (или жена), а затим приморавања тих девојака да приме ислам. Често су отимане и девојке млађе од четрнаест година, које по законима, чак ни уз пристанак родитеља, нису могле да промене веру. Некада су, уз помоћ конзула или митрополита, породице успеле да поврате девојке (пре тога силоване) и да их избаве од примања ислама, али би та породица онда касније била мета напада истих Албанаца који су девојку и отели.

Навешћемо један пример, који, како конзул Бранислав Нушић каже, задивљује дрскошћу. Сали Бисла из села Жегре у Гњиланској кази је 1894. године отео једну Српкињу. Потом ју је одвео у ућумат у Гњилану да пред кајмаком и свештеником изјави да пристаје да прими ислам. Када је она то одбила, Сали јој је одмах, пред свима, убио и оца и мајку. Иако је ту било мноштво заптија, нико од њих није реаговао и убица је мирно отишао.²⁰

Разбојници, знајући да неће бити гоњени, нису се устезали ни да оду у кућу у којој, како им је јављено, постоји нека лепа жена или девојка. Познати разбојник Баља, који је харао по гњиланском крају, отишао је 1905. године у кућу Анђела Насковића у селу Кололечу у Гњиланској кази и од укућана захтевао да га оставе насамо са домаћиновом сестром Риском, која му је први пут након удаје дошла у госте. Знајући како пролазе разбојници у том крају, укућани су били толико заплашени да, иако су га сви молили да од тога одустане, нико од њих, нити од рођака у околним кућама, који су све чули, није смео да му се супротстави и он ју је на крају силовао.²¹

На жалост, нису били безбедни ни дечаци, поготово у варошима, где се дешавало да их неки Турчин силом узме за љубавника, тако да се у варошима усталио обичај да се крију леви дечаци, што није било једноставно, пошто је мушкарац морао ићи у чаршију да би радио и зарађивао. Додуше, дешавало се да Турци нападну и неког дечака који није Србин, али су, због потпуно

¹⁸ *Задужбине...*, 695.

¹⁹ *Исто.*

²⁰ Бранко Перуничичић, *Писма српских конзула...*, 161.

²¹ *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914. II–I/1*, прир. Љиљана Алексић-Пејковић и Живота Анић, Београд 2006, бр. 199.

неравноправног положаја, Срби имали неупоредиво мање могућности да се одбране.²²

Положај Срба је био нарочито лош после ратова (нпр. после грчко-турског рата или после Илинденског устанка), када су се Албанци враћали из војске и пљачкали и малтретирали свакога на кога наиђу, а многе и убијали.

Када би припремали неку побуну или устанак, Албанци би се мало примирили према Србима, али то би кратко трајало. Тако, нпр., Ракић августа 1911. године јавља следеће: „Док је било изгледа да ће овог лета доћи до устанка арнаутског у свим крајевима, Арнаути су се релативно доста мирно држали према нашем живљу. Међутим од доласка султановог на Косово зулуми су се осетно повећали.“²³

Албанцима се у много чему попуштало, највише зато што су били чувари границе према Србији и Црној Гори. Често су њихове побуне и немири, као и међусобни окршаји, савладавани давањем поклона и чинова, уместо репресијом. Најбољи пример такве попустљивости јесу Бајрам Цур и Риза-бег. Поред новца, сваки од њих двојице добио је место команданта жандармерије и чин паше. Они су више напредовали за седам година него неко други у целој каријери.²⁴ Стални албански захтев био је да никакве реформе не смеју доћи на Косово и Метохију. Писали су султану и молили га да укине све реформе, а да ће они постати мирни и послушни.

Када би неки представник власти и покушао да заведе ред, врло брзо би био смењен, или би, схвативши да не може ништа да уради, дао оставку. Тако је пећки мутесариф Сали-бег за време боравка Мула Зеке у Цариграду похапсио албанске разбојнике и хтео да их протера. Након што се Мула Зека вратио, Сали-бег је морао да ослободи ухапшене, а из Цариграда му је забрањено да користи војску против Албанаца.²⁵ Сали-бег је потом, на предлог Мула Зеке, смењен с положаја пећког мутесарифа,²⁶ а касније је изјавио да власти у Цариграду не дозвољавају да се било шта учини против Албанаца.²⁷ Због покушаја да заведе ред смењен је и његов наследник Сулејман-паша, за кога конзул Аврамовић каже да је честити турски чиновник, по поштењу и праведљивости један од ретких у царевини, који је за кратко време гвозденом руком завео ред и мир какви се тамо не памте и у чије време је Пећ била слободнија од Приштине.²⁸ Као по правилу, предводници и ове “побуне” били су награђени. Султан их је одликовао високом одличјем – “Златном медаљом

²² Милош Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилаету (1878–1912)*, Београд 2009, 229.

²³ Бранко Перуничич, *Сведочанство...*, 470.

²⁴ Милош Јагодић, *нав. дело*, 68–69.

²⁵ АС, МИД, Политичко-просветно одељење (у даљем тексту ППО), 1900, Р 22, С. Аврамовић В. Ђорђевићу, пов. бр. 83, Приштина, 20. 4. 1900; исто, пов. бр. 106, Приштина, 17. 5. 1900.

²⁶ Исто, С. Аврамовић А. Јовановићу, пов. бр. 185, Приштина, 23. 8. 1900.

²⁷ АС, МИД, ППО, 1901, Р 28, С. Аврамовић М. Вујићу, пов. бр. 194, Приштина, 8. 7. 1901.

²⁸ Бранко Перуничич, *Сведочанство...*, 59–62, 40.

Љиахата²⁹. Ни наредни мутесариф Али-паша није дуго био на том положају. Дао је оставку пет месеци после постављења, пошто му нису дата овлашћења да силом заведе ред у Пећком санџаку.³⁰

Конзулат је покушао да помогне српском народу и тако што га је наоружавао. Масовно наоружање Срба је избегавано, поготово после познате Колашинске афере, током које је потрага за оружјем претворила у погром над српским народом.³¹ Углавном су наоружавани појединци. Међутим, ретки наоружани Срби су разоружавани уз невиђене бруталности иако су готово сви Албанци били наоружани. Ракић у извештају из 1910. године описује један такав догађај: „Чим је дошао у село (Каменицу) официр је наредио те је војска са пољског рада дотерала све сељане пред Зејнелову кућу. Затим су једног по једног изводили пред њега и на најнемилостивији начин тукли по ногама и осталим деловима тела. Сваког су тукли по неколико пута. Међу њима је био и дечак 12–13 година. Прва тројица најгрозније су испребијани, тако да су их морали на колима однети њиховим кућама. Ни један од њих не може да говори.“³² Из каснијег Ракићевог извештаја сазнајемо да је један од сељака умро, а да је други на самрти.³³ Иако је наоружавао Србе, Ракић се противио слању четника на Косово и Метохију, зато што је сматрао да локалним Србима прети велика опасност од одмазде. Када се, тако, једна чета појавила у Великој Хочи, и то само у пролазу, Албанци су дигли узбуну, опколили и побили све четнике, а онда се светили Србима у Великој Хочи.³⁴ И остали конзули су били против слања четника. Мирослав Спалајковић је председнику министарског савета Николи Пашићу писао да је чак и пролаз две чете преко Косова „апсолутно немогућан ако се не жели коначна пропаст нашег народа који и иначе страда од свачије руке. На њ би тада навалила свака и ала и вра-на. Што би власти пропустиле, то би дочекали осииони Арнаути. Под видом тражења комита турске би власти пустиле Арнауте да их они траже... Народу на Косову били би избројани дани... Пролаз чете кроз Косово изазвао би од стране Турака такову реакцију да би нашем народу био онемогућен сваки даљи опстанак.“³⁵

Трачак наде улили су Србима Младотурци (1908. године). Међутим, управо су од њих Срби доживели најтежи ударац због одлуке да се стари до-

²⁹ Исто, 40.

³⁰ АС, МИД, ППО, 1901, Р 28, С. Аврамовић М. Вујићу, пов. бр. 295, Приштина, 24. 9. 1901.

³¹ Више о Колашинској афери вид. у: Бранко Перуничкић, *Сведочанство...*, 49–52; *Задужбине...*, 657–660, Душан Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Београд, 2006, 139–154.

³² Бранко Перуничкић, *Сведочанство...*, 415.

³³ Исто, 416.

³⁴ Милан Ракић, *Конзулска писма...*, 102–105. Више о самом догађају у Великој Хочи вид. у: Бранко Перуничкић, *Зулуми ага и бегова у Косовском вилајету*, Београд, 1989, 345–346; Милан Ракић, *Конзулска писма...*, 42–43.

³⁵ Бранко Перуничкић, *Сведочанство...*, 283.

кази о власништву над земљом ставе ван снаге. Одлука је донета изненада, а локални ућумати су били спремни да одмах бесплатно издају нове тапије, што казује да је све било планирано раније. Тиме су највише били погођени они који су избегли у Србију, па су на овај начин трајно остали без земље, као и они којима је земља отета. У извештају о томе Ракић наводи да је већина арнаутских поседника у овим крајевима, а нарочито у Приштини, дошла до својих поседа отмицом у даљој или ближој прошлости, да журе са вађењем тапија и да им власти иду наруку. Ракић даље каже да су формалности врло просте и бесплатне: „Ко сведоцима докаже да једну земљу држи 15 година па ма у ствари да је само три године радио, добија тапију. Нико не пита како је дотични дошо до земље, да ли је купио, или отео. Како је, пак, овде врло лако доћи до сведока за све, или милом или силом, онда је очигледно како је ова формалност илузорна.“³⁶

Зулуми над Србима на Косову и Метохији били су толики да су чак и поједини Албанци и муслимани, додуше ретко, били спремни да сведоче о неиздрживом положају Срба. Тако је пет пећких махалских старешина октобра 1907. године, као потврду жалбе митрополита рашко-призренског Нићифора властима, упутило следеће писмо комесару полиције у Пећи:

„Сви уопште тврдимо да је истинита и исправна тужба коју је г. Митрополит поднео о својим цару верним хришћанима. Зулуми, било у вароши, било по селима, толико су заузели маха, да се више ни у ком случају не могу подносити, а ти зулуми јесу ови: убиства, спаљивање кућа, глобе, отимања и мењање вере. Ма да су се многи од паћеника обратили суду ипак убице и зликовци нису ухваћени и због тога се оваки множе, међутим, сви ови зулуми ућумату су познати и забележни. Већи број од ових неволника, услед бојазма, несмеје се тужити и тако, напустајући своју кућу и имање, стално се исељавају. Зато треба позвати све ове исељенике и паћенике и тачно их испитати због чега се селе. Али, докле год се не обезбеди мирно и сигурно стање ових мученика од стране власти, они неће исказати имена тих зликоваца. Тако је то и такав је народни одговор.“³⁷ Сви су писмо потписали и оверили махалским печатима.

Из конзулских извештаја се види да је ово било врло тешко време за српско школство на Косову и Метохији.³⁸ Српске школе су биле не само просветне и образовне установе већ и „стожер око кога се народ окупљао, договарао, помагао“.³⁹ Баш зато су се турске власти и албанско становништво трудиле да онемогуће њихов рад.

³⁶ Исто, 394–395.

³⁷ *Задужбине...*, 700.

³⁸ Више о школству на Косову и Метохији видети у: Милун Стијовић, *Српско школство на Косову и Метохији према извештајима Српског конзулата у Приштини*. – Косовско-метохијски зборник, књига 4, Београд, 2011, 99–112.

³⁹ Ђорђе Микић, *Политичка, културна и привредна стремљења*. – Историја српског народа, књ. 6–1, Београд, 1983, 294.

До 1876. године Срби су имали релативне слободе при отварању својих школа, захваљујући притисцима великих сила после 1856. и турским реформама. После ратова 1876–78. прилике су се знатно измениле. Турске власти су у Старој Србији и Македонији, подстрекиване бугарском пропагандом, чиниле све да, тобоже по закону, ометају школе. На пример, тврдили су да се сведочанстава српских учитеља морају оверити у меарифату, иако је то било противно законским одредбама. Многе школе су престале да раде.⁴⁰ У онима које су опстале било је допуштено да се српска деца уче писмености, али без употребе српског имена. Власт, као ни турско и албанско становништво, нису остављали на миру српске учитеље и ђаке.

Како би заплашили учитеље, Турци су увек понекога од њих, и за безначајан преступ, осуђивали на драконске казне.

Ако би се и нашао неки кајмакам који би био блажи према Србима, био би оптужен да је србофил и смењен. Учитељи и ђаци су стално малтретирани. О томе такође сведоче конзулски извештаји. Навешћемо неке:

„Какво је стање српскога живља на Косову, сем многобројних примера зулума у нахији показује и то што и у самој Приштини пред очима власти постаје оно с дана на дан све несносније. Разузданост приштинске чаршије иду дотле да већ родитељи не смеју да шаљу ни децу у школу. Прошлог Бајрама једно српско ђаче у само подне дохватили су Турци, увукли у авлију и осрамотили. Истрага се по тој ствари истина води, али ће јој резултат бити, да родитељи тога ђака неће смети више да седе у Приштини, већ ће морати да емигрирају [...]. Из овога видите, како ће и поред царске дозволе о слободи школа, ипак оне морати једнога дана да остану празне, јер се свет јако заплашио.“⁴¹

У Приштини су турска деца нападала и тукла српске ђаке кад излазе из школе, а српске свештенике су гађали блатом и снегом. Када су Срби поднели жалбу мутесарифу, он није спровео истрагу, већ је потписнике жалбе застрашивао и испитивао ко им је писао жалбу на турском језику.⁴²

У Призрену је један ученик Богословије поднео жалбу да га је хтео силовати предавач турског језика Етхем ефендија. Ректор Богословије је саветовао Етхем ефендију да да оставку, како би се ствар заташкала на леп начин. Он је то обећао и отишао својој кући у Вучитрн, али је отуда претио Богословији.⁴³

Једна српска ученица, враћајући се из школе кући, наишла је на турску децу – „ухватили су је и обалили пода се, једна су је дохватили за образе и целивали а друга трзали је за косе и искубли.“ И овај случај је пријављен не-

⁴⁰ Исп. Михаило Војводић, *Стојан Новаковић и Владимир Карић*, Београд, 2003, 78.

⁴¹ Бранко Перуничкић, *Писма српских конзула...*, 164.

⁴² *Задужбине...*, 634.

⁴³ Бранко Перуничкић, *Писма српских конзула...*, 149.

колико пута полицији, али никакве помоћи није било.⁴⁴

Нушић у писму из октобра 1894. године каже да родитељи школску децу готово сваког дана носе кући окрвављену, а да попови не смеју сокаком да прођу како би обавили своје религијске послове.⁴⁵

И поред свих тешкоћа с којима су били скопчани отварање и рад школа, школство на Косову и Метохији је напредовало од времена отварања конзулата. Повећавао се не само број школа и ученика (отворене су чак и школе у пећком крају и Ибарском Колашину, где је турски терор био најжешћи), већ је расло и знање које су ученици носили из школа, као и ниво образовности учитеља.⁴⁶ Наставни планови и програми указују на то да је настава по обиму и садржају била готово достигла ниво наставе у школама у Србији.

Убрзо по отварању конзулата уведен је плански распоред учитеља по школама. Најквалификованији учитељи премештени су у већа места, а на упражњена места су доведени нови.

Школе су биле и место скоро свих културних дешавања на Косову. У оквиру њих су осниване библиотеке, које су Турци строго контролисали. Поред тога, у школама су била оснивана и певачка друштва и ретко, касније, културна друштва. Највећи културни догађај на Косову био је прослава Светог Саве. Међутим, вољом мутесарифа, после неколико година обележавања, прослава је била забрањена, а митрополија је бивала окружена војском.

Бранислав Нушић је, сматрајући да је народ у приштинском крају доста писмен и да му је остала још само књига, предложио Влади да се отвори књижара у Приштини.⁴⁷ Отварањем књижаре у Приштини веома се поправила снабдевеност књигама у српским школама, али и доступност књиге народу. О отварању књижаре сам Нушић у извештају председнику Министарског савета и министру иностраних дела генералу Сави Грујићу каже: „Ја не могу ни овде да прикријем своју радост, што сам један посао срећно отпочео, а још срећније завршио. Од 1. марта текуће године отпочела је овде у Приштини да ради српска књижара“.⁴⁸ Нушић такође јавља о утиску који је у народу оставило отварање књижаре: „Овдашњи хришћани, које су мало застрашили последњи догађаји са школама, поздравили су отварање књижаре као утеху и наду да ипак има српског Бога који не да да се свето српско писмо уништи. Један ми је од хришћана рекао ове лепе речи: 'Затворили су нам школу да

⁴⁴ Исто, 162.

⁴⁵ Исто, 166.

⁴⁶ Када је почетком 1897. год. у Приштину дошла посебна просветна комисија да прегледа српске, турске и јеврејске школе у Приштинском санџаку, вилајетски просветни надзорник је био задивљен организацијом у српским школама, као и радом и знањем српских ученика и учитеља. Изјавио је и да српске школе у раду и успеху далеко надмашују турске. АС, МИД, ППО, 1897, ред 227, С. Матијашевић Ћ. Симићу, ПП бр. 20, Приштина, 22. јануар 1897.

⁴⁷ Бранко Перуничкић, *Писма српских конзула...*, 83–84.

⁴⁸ Исто, 87.

отму књигу из руку наше деце, а дозволили књижду да пруже књигу у наше руке. Добро су учинили и даће Бог да ускоро виде како су добро учинили!"⁴⁹

Писма конзула и писма упућена конзулима су поуздано сведочанство о животу Срба на Косову и Метохији уочи Првог балканског рата, и то, поред осталог, о животу обичног, малог човека у овом времену без суда и поретка, како би Суреп рекао – кад су живи завидели мртвима. Она су и сведочанство рада Конзулата, чије отварање су Срби с одушевљењем дочекали. Конзулат им је пружао заштиту колико је могао, у том циљу се трудио да успостави добре односе с османском влашћу и с албанским становништвом, као и с конзулатима других држава. Али, он је, још више, ширио истину о њима, а међу њима је ширио просвету, културу и традицију и тако доприносио не само њиховом преживљавању, већ и очувању националног идентитета.

Milun S. Stijović

KOSOVO AND METOHIJA BEFORE THE FIRST BALKAN WAR (according to the reports of the serbian consulate in Pristina)

Summary: The Serbian Consulate in Pristina was opened in 1889 as part of broader diplomatic initiatives geared towards assisting the Serbian people under Turk rule. The Consulate was established primarily to protect the Serbian people, to create domestic and international awareness of the situation in Kosovo and Metohia as well as to build morale and preserve the national identity in the Serbian community through continuous education and culture. The Consulate served as an effective information hub. It frequently released detailed reports about the daily crimes against the Serbian people. Serbs were frequently murdered, raped, kidnapped, blackmailed and maltreated at no consequence to the offender. The increasing violence, particularly organised theft and home incinerations made Kosovo also economically difficult to stay at. The lack of intervention by the Turkish government implied that the government did not consider the Serbs and Albanians as equals. In addition, the government used its influence over schools to make it difficult for Serbians to receive a good education. Their approach was two-fold. First, they attempted to enact a law to prevent Serbs from receiving an education. Secondly, they constantly maltreated teachers and pupils.

The Serbian Consulate in Pristina had the key role in educating the public about the situation in Kosovo and Metohia. As a result of its communication

⁴⁹ Исто, 89.

practices, the Serbian government was able to intervene in Constantinople and with other major powers and in that way protect the Serbian people. The Consulate protected the Serbian people in direct contacts with the local Turkish government and Albanian leaders and also contributed to spreading education and culture and preserving the Serbian national identity.

Keywords: Kosovo and Metohija, Serbs, consul, Consulate in Prishtina, Crimes, murderers